

ПРЕВОДЪТ НА ЛАТИНСКИ ХРИСТИЯНСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК – ВЪПРОСИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

*Росен Миланов*¹

TRANSLATION OF LATIN CHRISTIAN WORKS INTO BULGARIAN – QUESTIONS AND CHALLENGES

Rosen Milanov

Abstract: There are specific questions concerning the translation of the Latin Christian literature into Bulgarian. In the first place, the choice of valuable works for translation. Next, the correct rendering of the names of the authors and the titles of the works, the translation of the biblical texts inside of the patristic works and, most importantly, the degree of free translation. The choice of an actual work for translation and the method of presentation – totally or in an anthology, are also very significant. Which are the most remarkable works of Latin Christian literature, whose translations have potential to become masterpieces? And which are the rules for the creation of a great translation? Answers to these questions are given in the following article.

Keywords: Theory of translation, Latin Christian literature, word-for-word translation, free translation.

ВЪВЕДЕНИЕ

Първата форма на тълкувание е преводът и в него съществена роля има преводачът. Преводът от древни езици е несъмнено по-труден и една от причините е отдалечеността между древната и съвременната цивилизация. Това предполага различни реалности, в които са живели и пребивавали хората в древността. Включително и различни предмети на бита, до голяма степен различни нрави, различни въпроси, които са ги вълнували, понякога и различни представи за света.

---

¹ **Росен Миланов** – доц. д-р, в катедра „Класически и източни езици и култури“ на Филологическия факултет във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: r.milanov@ts.uni-vt.bg

Латинската християнска литература от Късната античност и Средновековието притежава и още една специфична черта: по-голямата част от нейните произведения са съставяни от монаси. Немалка част от пряката аудитория на християнските автори са също така монаси. По този начин една огромна част от християнската литература поставя невидима бариера пред себе си и потенциалните читатели от днешната епоха. (Отделен въпрос е, че такава бариера дори в още по-голяма степен стои между днешното време и останалата литература от древността.)

Може ли да се направи някакво разделение по качество на древните християнски съчинения? Какви въпроси възникват при превода и подготовката за представяне на такъв вид литературни произведения пред съвременния читател? И по какъв начин може да се направи превод със стойността на шедевър?

1. Християнската литература на латински език

Голяма част от съчиненията на латинската християнска литература, за съжаление, не притежават особена стойност днес поради променените условия на живот и други фактори.

Много произведения на **латинската християнска поезия** са притежавали висока за времето си стойност. Това се отнася до литературната им страна – внимателната подредба на думите в стихове. Но само отделни части, отделни стихове от тези поетични произведения могат да бъдат извор на вдъхновение за съвременния човек. Това се отнася до някои моменти от поезията на Аврелий Пруденций Климент († сл. 405), на св. Павлин Нолански († 431), на някои други по-малкоизвестни латински автори, от ирландските християнски химни.

Произведения с по-висока степен на актуалност има в **прозата**. Причината се крие в много по-богатото разнообразие по видове и тематика, както и в значително по-голямото количество произведения, написани в проза. Това обаче означава и много по-голям брой произведения без потенциал да вдъхновяват читателя днес.

Произведения с ниска степен на актуалност са например **правилата (устави) за манастири**, плод на монашеска среда от друга епоха. Т.е. правилата за монаси могат да представляват интерес само

за изключително тесен кръг от специалисти, но в никакъв случай за обикновения човек, дори и за монасите днес.

Историческите съчинения също представляват интерес само за тесни изследователи в съответната област, които обаче би трябвало да владеят латински език. Историческите съчинения не могат да бъдат вдъхновение за съвременния читател и техният превод на български не би могъл да стане шедьовър.

Следваща форма на латинската християнска литература със съмнителна актуалност са **проповедите**. Повечето проповеди са продукт отново на монашеска среда. Тези проповеди освен това съдържат много реторични похвати, които правят речта изкуствена.

Писмата от древността, които са доста различни от съвременните писма, често представляват трактати по определени въпроси. Някои от най-известните произведения на латинската християнска литература по своята същност са именно писма. Но много от писмата на латинската християнска литература съдържат и паразитни обяснения по битови въпроси, особено в своето начало, а също така и дълги, отегчителни поздравии. Към това нерядко се прибавят нотки на фалш, когато се преекспонира скромност.

Друга литературна форма с неособено висока степен на актуалност са **тълкуванията на Священото писание**. Те изхождат от среда, в която се пише малко и по всички въпроси се търси отговор именно в библейския текст. Това не е било чак толкова голям проблем в онази далечна епоха. Днес обаче може да стане проблем. Вече някои задълбочени православни автори заявиха, че изворът на християнската вяра не е Священото писание, а Бог и опитът от преживяването на срещата с Него, което може да е налице и сега (вж. Атанасий 2012: 383–384). Тълкуванията на библейския текст могат да бъдат полезни и сега само когато се отнасят за съществени, актуални и днес въпроси. Такива тълкувания могат да се намират разпръснати в други книги на латинската християнска древност, какъвто е случаят със знаменитото обяснение на св. Григорий Велики († 604) за цялостния строеж и принципното значение на книга „Еклисиаст“ (cf. Gregorius 1980: 24–32)².

Апологетическите, философските и догматическите съчинения на латинската древност могат да бъдат представяни почти

---

² Dialogi. Liber IV: III, 3–IV, 8.

изключително само в антологичен вид – т.е. да се правят извадки от най-ценните техни мисли. Такива мисли присъстват например в най-древната латинска апология – диалога „Октавий“ на Марк Минуций Феликс (II–III в.), в някои философски трактати на бл. Августин Хипонски († 430), дори в последните четири книги от неговите „Изповеди“, които могат да се определят именно като философски, в „Единството на Църквата“ от св. Киприан Картагенски († 258). Може би единственият положителен пример за цялостно, много ценно и същевременно вдъхновяващо произведение на догматическа тематика е „Коммониторий“ на св. Винценций Лерински († сл. 434).

Някои от **трактатите на нравствени теми** засягат въпроси, които не вълнуват съвременния човек. Но в областта на нравствените или аскетически (в по-широк смисъл на думата) трактати се намират и най-ценните духовни произведения на западната християнска литература. Това може да са различни по вид съчинения, като се започне от своеобразната автобиография на бл. Августин „Изповеди“ и се стигне до трактати като „Презрението към света и светската философия“ на св. Евхерий Лугдунски († сл. 450) и др.

С нравствената тематика са свързани и друг тип съчинения, в които може да се намери вдъхновение за съвременния читател – **житията на светци**, т.нар. *vitae*. Много от тези жития наблягат изключително върху външното, съсредоточавайки вниманието си върху чудеса, телесни изцеления и най-различни случки, които не се вместили в представата за естествени събития. Такава е огромна част от житийната литература на Запада. Но има и жития с немалка духовна стойност. Едни от немногобройните, относително вдъхновяващи жития са „Слово за живота на свети Хонорат Арелатски“ от св. Хиларий Арелатски († 449) и „Животът на свети Мартин“ от Сулпиций Север († ок. 425). Освен единичните жития на светци в западната християнска литература съществуват и житийни сборки. Като добро произведение може да се посочи „Животът на отците“ от Руфин Аквилейски († 411 или 412), макар че трябва да се има предвид особено силната монашеска атмосфера в него. Един от авторите на житийни сборки от по-късно време е св. Григорий Туронски († 593 или 594), в чиито съчинения могат да се открият, наред с многобройните (неособено вдъхновяващи) разкази за чудеса, и някои ценни, красиви слова за велики дела и личности.

2. Преводът на латински християнски произведения в съвременен контекст

Въпросите, които се налага да решава един преводач на християнски съчинения от латински, са близки до тези, пред които са поставени и преводачите от други езици. Същевременно обаче има и такива въпроси, които са специфични именно за превода на християнска литература.

Още на корицата на една книга или на първата страница на една студия и статия стои **името на автора**. При имената на западните християнски автори понякога се наблюдават непоследователни форми под влияние най-вече на гръцки. Това се отнася например до имена, започващи с буквата *H*, която в гръцки е предавана само със силно придихание без значение за четенето във византийския гръцки. По такъв начин през гръцки и после през руски през XX в. и у нас се бяха наложили имена, като Иларий, Йероним и т.н. Под влияние на гръцкия страдат също имената на Амвросий (Медиолански) († 397), Викентий (Лерински) и на още немалък брой знаменити западни автори. Техните имена според правилата на утвърдилото се латинско произношение би трябвало да бъдат съответно: Хиларий Пиктавийски († сл. 367) (и Хиларий Арелатски), Хиероним Стридонски († 420), Амброзий Медиолански († сл. 397), Винценций Лерински. Такива грешки трябва да се отстраняват систематично, макар и това да не се харесва на мнозина, страдащи от болен консерватизъм православни³.

Следващият въпрос, отново за авторите на християнски съчинения, се отнася до **мястото**, с което са свързани те и от което мнозина са получили прозвищата си. В древността за целта е използвано прилагателно в ролята на съгласувано определение. В православната традиция също е така. Това се отнася и до календара с празнуването на светците. Т.е. налице са имена, като св. Киприан Картагенски, бл. Августин Хипонски и т.н. В края на XX и началото на XXI в. най-вече във философски среди започна да се употребява предлогът *от* с името на града – например Киприан от Картаген, Августин от Хипон. Наистина, така се

³ Това може да е във връзка и с друга болест на т.нар. православно богословие – идеята за превъзходство на източната мъдрост над западната, дори когато става въпрос за първите векове на християнството. Вж. повече в: Дамаскин 2008: 906.

избягва решаването на задачата за образуване на прилагателни от имената на градовете. Но това не изглежда особено наложително. И същевременно се явява друг проблем. В българския език предлогът *от* в подобен контекст предава най-често мястото на произхода на дадена личност. В някои случаи обаче християнските автори са станали известни не с мястото на тяхното раждане, а с място от друг период в живота им – например града, на който са били епископи. Така бл. Августин всъщност е от Тагаст, св. Григорий Туронски е от Арверн и т.н. Едно такова объркване би се избегнало просто с употребата на прилагателни имена като прозвища.

И още нещо за прозвищата на авторите, свързани с конкретно място: задължително е образуването на прилагателните от древното име на мястото, а не от по-късно или настоящо такова име. Например: Цезарий Арелатски († 542 или 543) (а не Арлски), Изидор Хиспалски († 636) (а не Севилски) и т.н.

Крайно време е сериозно да се обмисли предаването на **заглавията на християнски съчинения**. Излиза, че почти всички такива произведения са със заглавие от рода на „За...“ – „За свидетелството на душата“ – *De testimonio animae* (Тертулиан), „За учителя“ – *De magistro* (бл. Августин), „За длъжностите на свещенослужителите“ (св. Амброзий Медиолански) и много други. Да, още в древните ръкописи стои *De...* („За...“), но пред това *de* има и *Incipit tractatus...* („Започва трактатът...“), *Incipit liber...* („Започва книгата...“), *Incipiunt libri...* („Започват книгите...“). По същата логика не трябва ли да се превеждат и тези думи?! Но това би било абсурдно.

Преводът на заглавията особено през XXI в., в епохата на киното и филмите⁴, трябва да съответства на съвременните разбирания. Ако авторът живееше тук и сега, дали би нарекъл произведението си „За...“, след като повечето читатели биха му се присмели? Не, и нямаше да бъде поставено *Incipit tractatus...* пред това *de*. Нямаше да има нужда от такива обяснения, които не само принадлежат на епоха с различно мислене, но и са характерен признак на ръкописи от древността, на книги

---

⁴ Същият дебат за заглавията на филмите се води в средите на преводачите на субтитри. При превода на заглавия на литературни произведения не може да се допусне такава свобода, каквато при превода на заглавия на филми, но сравнението е полезно.

без корици, без следа от шрифтово разграничаване, без използване на главни и малки букви, дори без пунктуация. В условия като днешните авторите сами щяха да поставят заглавия, като „Свидетелството на душата“, „Учителят“, „Длъжностите на свещенослужителите“ и т.н. И такива трябва да бъдат заглавията в българските преводи.

Следващ въпрос при превода на християнски съчинения от латински език е този за съгласуването или несъгласуването на цитираните от християнските автори **библейски текстове** със съществуващите български преводи. Но това е задача с много неизвестни. Първо, църковните автори понякога, нерядко очевидно цитират по памет даден библейски текст. И когато не е налице цитат, задължителното условие за вярност с оригинала изисква да се предаде вариантът, който е използвал прежданият в този момент автор.

Ако християнският автор цитира дословно библейски пасаж, тогава може ли и трябва ли да се използва съгласуване със съответния български библейски текст? Със сигурност задължение на преводача е да предаде това, което е написано в текста (в светоотеческия текст). Така се слага край на всяка възможност за преписване на съответния цитат от някоя българска Библия. Неуспешни са преводите, в които има разминаване, дори на пръв поглед неголямо, между това, което пише в латинския текст и българския превод и тук не могат да помогнат никакви оправдания с позоваване на авторитет на библейския текст. Такъв род мислене за свещени сами по себе си думи е плод на особено силен буквализъм; то е характерно за тясноцърковни среди и за щастие, е сравнително чуждо на филолозите.

Златно правило при срещата с цитирани библейски пасажки в светоотечески латински текст е следното. Там, където е възможно, без да се засяга по абсолютно никакъв начин истинността на превода, може, а и трябва да се направи съгласуване между предавания библейски текст и неговия български превод. Такива цялостни пасажки обаче не са чак толкова многобройни. По-често става дума за съгласуване на части от изречение, на едно или няколко изречения в по-дълъг пасаж.

Следва изборът на български превод на Библията, с който да се правят възможните възможни уеднаквявания. Най-често това е т.нар. (православен) Синодален превод на Библията, издаден за пръв път през 1925 г. и претърпял редакция („ревизия“) през 1982 г. Това е всъщност

българската Библия, която се използва най-широко днес: ревизираното Синодално издание на Библията с текста от 1982 г., преиздавано няколко пъти оттогава досега. Т.нар. протестантски преводи по понятни причини се използват по-ограничено у нас и като че ли са почти непопулярни, когато става дума за превод на латински християнски съчинения от оригинала. Но Синодалният превод и повечето протестантски преводи са безнадеждно остарели. Това наложи пристъпването към нов, над-конфесионален превод. През 2002 г. излезе Новият завет, а в края на 2013 г. вече стана факт цялостният превод на Библията от оригиналния за всяка една книга език. След излизането на новия библейски превод вече е абсолютно неоправдано използването на някой от по-старите български библейски преводи.

Може би най-важният въпрос, пред който се изправя преводачът на древни съчинения от латински език, е този за **степената на буквален превод**. Няма две мнения, че между дословен и свободен превод трябва да има баланс. Но практическото проявление на тази хубава и добра теория може да бъде много различно. И със сигурност в началото, когато един преводач започва да прави преводи, той е изправен пред трудността, понякога граничеща с невъзможност, да се избяга от буквализма в превода. С оглед на бързоразвиващия се свят и език обаче е абсолютно необходимо след усъвършенстване на способностите за превод да се избира възможно **най-съвременно звучащият вариант на превод**. Това означава внимателен подбор на всяка дума и израз, употребени на български, така че, доколкото позволява спецификата на древния текст, да се използва лексика от речника на съвременния човек. Архаизми, остарели и далечни на съвременния език думи трябва да се изключат почти изцяло от превода. Това е особено важно днес, в първите десетилетия на XXI век. В църковната литература изкушението да се употребяват постоянно остарели и неупотребявани в ежедневието език думи е особено силно. Древността на християнското учение и спецификите на християнското богословие предразполагат към това, но много често причина е погрешно разбиран консерватизъм, който пропива отношенията в църквата, свързал се е с живота на много монаси, свещеници, а оттам – и на обикновени християни, и по такъв начин е пуснал дълбоки корени в църковния живот. Тази логика е породена до голяма степен от желание за запазване на статуквото и облагите за висшия

клир, който има материална полза от това статукво (вж. Миланов 2016: 51; 80–81).

В синтактично отношение пътят към „осъвременяване“ на светоотеческите текстове минава през **разделяне на дългите, тежки изречения** на отделни изречения и през **богата употреба на препинателни знаци** в българския превод. Само така би могъл да се осигури дълъг живот на преводите и да не се налага съвсем скорошна тяхна редакция или пък дори нов превод на вече издадено произведение.

3. Преводът като изкуство

Как един преводач може да направи от своя превод шедьовър? Първото условие е правилното решение какво да бъде преведено. Решението за представяне на даден текст е също толкова отговорна задача, колкото и самото изпълнение на превода. Т.е. трябва да има обоснована причина за представяне именно на конкретния текст.

Няколко са произведенията на латинската християнска литература, чийто цялостен превод може да стане шедьовър. **„Изповеди“–те на бл. Августин Хипонски** със своя български превод като че ли служат за най-ярко доказателство (Августин 1993). Преди няколко години излезе цялостен превод на едно също така много красиво и изпълнено с духовна мъдрост произведение – **„Коммониторий“ („Паметна книга“) на св. Винценций (Викентий) Лерински** († сл. 434) (Викентий 2013). Като че ли най-голямата (и като обем) перла на латинската християнска литература чака своя ред – двадесет и четирите **„Събеседвания“ на св. Йоан Касиан** (†сл. 435). Другите възможности за изключителни преводи са някои малки трактати по отделни въпроси и най-вече **извадки от съчинения**, които да бъдат представяни в периодични издания, а така също и да са обединявани в **антологии**, в отделни книги с пасажки от един автор, от конкретен регион или епоха или на една тематика.

Всъщност антологичният подход за избирателно представяне на древни християнски текстове не е характерен само за днешната епоха. Един християнски преводач не трябва да се плаши от евентуална проява на неуважение, на гордост, на някакви други отрицателни от духовна гледна точка качества, когато избира определен автор, определено произведение или определени части от такова произведение. Това може

да се подкрепи дори с духовния авторитет на преводачи, чието духовно величие и дори святост са потвърдени от християнската традиция. Например съставителите на древните антологии, флорилегии („цветослови“), както и на по-късните събрани светоотечески томове за молитвата: „Добролюбие“-то от св. Никодим Светогорец († 1809), от св. Паисий (Величковски) († 1794), от св. Теофан Затворник († 1894).

Въпросът как да представиш едно литературно произведение или част от него е предшестван от избора какво да представиш. Възможностите днес обикновено са огромни и поставят преводача дори само от един език пред обширно, изглеждащо необятно море от литература. Тук проличава най-напред разликата между обикновения изпълнител на съответна работа или задача – колкото и добър и съвестен да е той, от онзи, който твори изкуство. Да превърнеш един превод в перла в съвременния океан от думи – това е истинската, висша задача на преводача. И тогава преводачът не остава само преводач. Най-малкото между автора и преводача съществува невидима връзка, която сякаш усещат и читателите на съответния превод. Те трайно свързват двете имена – древния автор с неговото конкретно заглавие и този, който му е вдъхнал нов живот със своя превод.

Художественото оформление на една книга с превод на латинска християнска литература също е изключително важно. Става въпрос за корицата, за вътрешното оформление, видовете шрифт и техния рисунък, а при финансова възможност за осъществяване – и за включването на някои изображения. Всичко това също трябва да говори на читателя, че в ръцете си той държи нещо изключително красиво, „перла“ от реалности на друга епоха, на един чудесен свят, намиращ се някъде далеч и същевременно близко.

Добрият превод се нуждае от **лично отношение**. Израз на такова отношение е естественият стремеж да се напишат въведителни думи, статия или дори студия. Нерядко отделни монографии са свързани с вече преведени или подготвяни за издаване преводи. Друг съществен белег на добрия превод са бележките, които преводачът поставя. Тези бележки, както и коментарът, трябва да изхождат именно от живата връзка на преводача с автора, която има като резултат проникване в мисълта на автора. Това пък, от своя страна, дава възможност за свобода в намирането на най-добрите изразни средства за представяне на автор-

ската мисъл – вече не според буквата на написаното, интерлинеарно, а наистина художествено, така, както би се изразил авторът, ако беше тук, на това място, в същото това днешно време.

Заклучение

Предизвикателството пред съвременния преводач на древни християнски текстове от латински език е да направи текстовете наистина актуални за интелектуално и емоционално търсеща аудитория. Това обуславя необходимостта от по-различен подход за превод на един древен текст.

Голямата цел пред преводача трябва да бъде следната: да направи превода си шедьовър. Това ще има като практическо последствие свързването на неговото име в съзнанието на читателите с името на автора и заглавието на преведеното произведение. Но за да се случи това, трябва да са налице следните предпоставки. Първо, избор на актуален текст – такива текстове не са много. Второ, нов подход при предаване имената на авторите и заглавията, както и в лексикално и синтактично отношение и най-вече максимално избягване на буквализма при превода. Трето, проникване и потапяне в света на автора и реалностите, съществуващи там.

Тогава мечтата да се създаде свят от представяните текстове, може да се окаже много близка. В съзнанието на читателите веднага ще изплуват образите дори на корици, завладяващи с посланието за друг свят и друг живот; ще изплуват и онези характерни мисли, които са ги развълнували, вдъхновили, дори накарали да направят нещо различно в живота и с живота си. Тогава този превод няма да е просто поредното заглавие, изпълнено по стечение на обстоятелствата, по поръчка или по някакви други причини. Той ще произтича от правилното използване на свободата. Свободата да избираш не просто доброто, а най-доброто.

БИБЛИОГРАФИЯ

Августин 1993: Аврелий Августин, св. *Изповеди*. Превод от латински: Анна Николова. София: Народна култура. // Avreliy Avgustin, sv. *Izповеди*. Translated from Latin: Anna Nikolova. Sofia: Narodna kultura.

Атанасий 2012: Атанасий Лимасолски, митрополит. *Изкуството да живееш с Бога*. Превод от гръцки: Константин Константинов. София: Двери. //

Atanasiy Limasolski, mitropolit. *Izkustvoto da zhiveesh s Boga*. Translated from Greek: Konstantin Konstantinov. Sofia: Dveri.

Викентий 2013: Викентий Лерински, св. *Паметна книга за древността и всеобщността на вселенската вяра против безбожните нововъведения на всички еретици*. Превод от латински: Петя Стоянова. София: Храм „Св. Димитрий Мироточиви Чудотворец“ // *Vikentiy Lerinski, sv. Pametna kniga za drevnostta i vseobshtnostta na vselenskata vyara protiv bezbozhnite novovavedenia na vsichki eretitsi*. Translated from Latin: Petya Stoyanova. Sofia: Hram „Sv. Dimitriy Mirotochivi Chudotvoretz“.

Дамаскин 2008: Дамаскин (Кристенсен), йеромонах. *Отец Серафим (Роуз) – живот и дело*. Превод от английски. София: Омофор. // *Damaskin (Kristensen), yeromonah. Otets Serafim (Rouz) – zhivot i delo*. Translated from English. Sofia: Omofor.

Миланов 2016: Миланов, Р. *Църква и общество в България днес*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. // *Milanov, R. Tsarkva i obshtestvo v Bulgaria dnes*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.

Gregorius 1980: S. Gregorius Magnus. *Dialogi*. Liber IV. Sources chrétiennes (SC) 265. Paris: Les éditions du CERF.